

ΠΟΙΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΑΠΟ ΑΥΤΟΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

ΝΙΚΟΣ Α. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Οι αυτοκαταστροφικές πράξεις, εξαιτίας των κοινωνικών και ψυχολογικών ζητημάτων που θέτουν, συνιστούν ένα σημαντικό αλλά και προβληματικό αντικείμενο έρευνας για το Ποινικό δίκαιο και την Εγκληματολογία. Το ενδιαφέρον εστιάζεται κυρίως στις πράξεις της απόπειρας αυτοκτονίας, της τεχνητής πρόκλησης ανικανότητας από στρατιωτικούς ή στρατευσίμους, της απεργίας πείνας και της χρήσης ναρκωτικών.

Κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο οι αυτοπροσβολές μόνο κατ' εξαίρεση είναι αξιόποινες. Οι πιο γνωστές από τις εξαιρέσεις είναι τα εγκλήματα της τεχνητής πρόκλησης ανικανότητας από στρατιωτικούς ή στρατευσίμους και της χρήσης ναρκωτικών.

Η ανάλυση οδηγεί στις ακόλουθες θέσεις:

- Αυτοπροσβολή υπάρχει όταν ταυτίζονται ο δράστης και ο συγκεκριμένος φορέας του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού.
- Η ποινικοποίηση των αυτοπροσβολών έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα στο βαθμό που καθιστά τον πολίτη μέσο για την εξυπηρέτηση κάποιας πολιτικής, καθώς και στο βαθμό που τον τιμωρεί χωρίς εκείνος να έχει τελέσει μια «πράξη προς έτερον».
- Τέλος, η ποινικοποίηση αυτή είναι απρόσφορη και για την άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής.

Καθώς στην εποχή μας το ενδεχόμενο μιάς συλλογικής με πυρηνικά μέσα αυτοκαταστροφής του ανθρώπινου γένους γίνεται πιθανό, λόγος για τις αυτοπροσβολές φορτίζεται με νέο ενδιαφέρον.

Οι αυτοκαταστροφικές πράξεις προσήλκυαν την προσοχή από την αρχαιότητα και σε όλες τις περιοχές της γης¹. Σήμερα όμως ωθούνται στο προσκήνιο του κοινωνικού και του επιστημονικού ενδιαφέροντος για δύο πρόσθετους —πέρα δηλαδή από τη συμβολική τους σύνδεση με το ενδεχόμενο μιας πυρηνικής καταστροφής— λόγους:

Πρώτο, επειδή η οργάνωση της κοινωνικής ζωής και ο τεχνικός πολιτισμός οδηγούν στην τυποποίηση νέων μορφών ανθρώπινων αυτοπροσβολών. Δεύτερο, επειδή οι τελευταίες αποκτούν όλο και περισσότερο ένα χαρακτήρα ατομικής αντίδρασης απέναντι σε πραγματικούς (το συνηθέστερο) ή νομιζόμενους (σπανιότερα) καταπιεστικούς μηχανισμούς.

Μπορούμε εξαρχής να επισημάνουμε τις αυτοπροσβολές εκείνες που προβληματίζουν περισσότερο το Ποινικό δίκαιο: Πρόκειται για την απόπειρα αυτοκτονίας, την εκούσια πρόκληση ανικανότητας στρατιωτικού ή στρατευσίμου, την απεργία πείνας ιδίως κρατουμένων, την άρνηση αποδοχής ιατρικής βοήθειας και τη χρήση ναρκωτικών ουσιών.

Λιγότερο προβληματικές για το δίκαιο είναι κάποιες άλλες, εξίσου γνωστές ή νοητές, μορφές αυτοπροσβολής:

— Η καταστροφή της ιδιοκτησίας από τον ίδιο τον ιδιοκτήτη σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις ενδιαφέρει το δίκαιο και οπωσδήποτε τα σχετικά προβλήματα δεν απασχολούν συχνά τη νομική πράξη.

— Η παράλειψη χρήσης κράνους από τον οδηγό και τους επιβάτες μοτοσυκλέτας² δεν είναι πιθανό να αναχθεί σε μείζον αντικείμενο νομικού προβληματισμού, ενόψει της μικρής απειλούμενης πταισματικής ποινής.

— Εξάλλου αυτοπροσβολή της ελευθερίας είναι αμφίβολο ακόμη και αν μπορεί να νοηθεί³.

Οι διαστάσεις του φαινομένου της αυτοπροσβολής που το καθιστούν σημαντικό αλλά και ιδιαίτερα προβληματικό αντικείμενο μελέτης του ποινικού δικαίου και της εγκληματολογίας είναι οι εξής:

Πρώτη η ψυχολογική: Πρώτης γραμμής θέμα της ψυχολογίας είναι η επιθετικότητα που στρέφει ο άνθρωπος προς τον εαυτό του.

Δεύτερη η κοινωνική-πολιτική: Όπως είδαμε, πολύ συχνά οι αυτοκαταστροφικές πράξεις έχουν χαρακτήρα διαμαρτυρίας ή συμβολικής πρόκλησης απέναντι σε κάποιες πιεστικές για το άτομο συνθήκες. Ο κοινωνικοπολιτικός τους αντίκτυπος είναι πολλαπλός αλλά και περίπλοκος, ακριβώς επειδή συχνά όσοι τις επιχειρούν είναι ενταγμένοι σε ειδικές κατηγορίες, π.χ. είναι κρατούμενοι ή στρατιωτικοί.

Ιδιαίτερα δυσεπίλυτα είναι, τέλος, και τα δημιουργούμενα προβλήματα ερμηνείας των σχετικών ποινικών διατάξεων. Η δυσκολία αυτή εκτείνεται μέχρι την αξιολόγηση της ευθύνης τρίτων προσώπων για πράξεις συμμετοχής σε αυτοκαταστροφική δράση⁴, ενώ αφορά και την αναγνώριση ή μη της υποχρέωσης τρίτων να επεμβαίνουν για να αποτρέπουν πράξεις αυτοπροσβολής. Η αναγνώριση της τελευταίας αυτής υποχρέωσης δημιουργεί προφανώς ποινικές ευθύνες για παράλειψη αποτροπής της αυτοπροσβολής.

Παρατηρώντας λοιπόν κανείς το σύγχρονο έντονο κοινωνικό ενδιαφέρον για τις αυτοπροσβολές, αλλά και τα πολυσχιδή νομικά προβλήματα που αυτές θέτουν, θα περίμενε να συναντήσει σχετικές εκτενείς αναπτύξεις στα ελληνικά συγγράμματα ποινικού δικαίου.

Αυτό όμως δεν συμβαίνει. Το αξιόποινο των αυτοπροσβολών δεν εξετάζεται συνήθως⁵ ως αυτοτελές θέμα, αλλά στα πλαίσια της προβληματικής για τη συναίνεση του παθόντος, δευτερευόντως σε σχέση με αυτήν και μάλλον συνοπτικά. Σποραδικές νύξεις γίνονται οπωσδήποτε κατά την ανάλυση ειδικών θεμάτων, χωρίς όμως να γενικεύονται τα συμπεράσματα.

Και η σύγχρονη γερμανική ποινική επιστήμη όμως, της οποίας τις εξελίξεις παρακολουθεί συνήθως με ιδιαίτερη προσοχή η ελληνική επιστημονική κοινότητα, δεν φαίνεται να έχει αποδώσει στη μελέτη

του θέματος αυτού τη σημασία που απαιτεί η εποχή μας. Οι αλφαβητικοί πίνακες θεμάτων των περισσότερων γερμανικών συστηματικών έργων (στις εξαιρέσεις το σύγγραμμα του Weizel) δεν περιλαμβάνουν το λήμμα «αυτοπροσβολή». Επεξεργασία σχετικών ζητημάτων συναντά κανείς κυρίως σε μελέτες ειδικών θεμάτων (ιδίως για τη συμμετοχή σε αυτοκτονία ή και την απεργία πείνας) αλλά πάντως όχι και τόσο συχνά⁶.

Σε ορισμένες περιπτώσεις η θεωρία έχει επιχειρήσει να αντλήσει επιχειρήματα υπέρ του ατιμώρητου των αυτοπροσβολών από τις θέσεις ότι το άδικο προϋποθέτει προσβολή ξένων εννόμων αγαθών ή ότι το άτομο είναι υπέρτερο έννομο αγαθό από το κράτος για το Ποινικό δίκαιο. Οι ίδιες όμως οι θέσεις αυτές δεν νοούνται πάντοτε ως απόλυτες⁷ ή δεν συναντούν γενική αποδοχή, ώστε να αποτελέσουν εξαρχής ασφαλές έρεισμα συλλογισμών.

Η εξέλιξη αυτή της θεωρίας είναι κατά κάποιο τρόπο παράδοξη: Η παλιότερη φιλολογία καθόλου δεν προδίκιζε το μεταγενέστερο παραγκωνισμό του θέματος από το επίκεντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος. Το πρόβλημα απασχολούσε τη θεωρία κατά το 19ο αιώνα. Το γενικότερο ιδεολογικό κλίμα της εποχής εκείνης, με τον ανερχόμενο φιλελευθερισμό, ευνοούσε τον τονισμό μιας «ελευθερίας της αυτοπροσβολής». Είναι κλασσικές οι σκέψεις του J. St. Mill, που θεωρεί, στο σύγγραμμά του για την ελευθερία, τερατώδη την αρχή που προσδίδει σε όλους τους ανθρώπους ένα κεκτημένο δικαίωμα στην ηθική, διανοητική, ακόμη και σωματική τελειότητα των συνανθρώπων τους⁸. Γνωρίζουμε σήμερα εξάλλου ότι το φιλελεύθερο πνεύμα των νομοθετημάτων δεν οφείλεται σε ακαδημαϊκές συλλήψεις αλλά σε ιστορικές εξελίξεις⁹.

Η πορεία όμως των ρευμάτων αυτών δεν ήταν ευθύγραμμη. Σήμερα η φιλελεύθερη φιλοσοφία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και το λεγόμενο δικαίωμα στη διαφορά δοκιμάζονται όχι μόνο στην πράξη αλλά και στη θεωρία, όπου συγκρούονται κυρίως με τις αρχές του κοινωνικού κράτους. Μπορούμε λοιπόν να συνοψίσουμε. Δεν μπορεί να γίνει λόγος σήμερα για αποκρυσταλλωμένη ή αυτονόητη θέση της ποινικής θεωρίας για το ατιμώρητο των αυτοπροσβολών. Οποιαδήποτε σχετική άποψη, χρειάζεται αυτοτελή θεμελίωση.

Συγκριτικά πιο εντατική και συστηματική είναι, σύμφωνα με όσα γνωρίζω, η ενασχόληση της σύγχρονης εγκληματολογίας με τις αυτοπροσβολές. Συνήθως η εξέταση του θέματος γίνεται στα πλαίσια της προβληματικής για τα λεγόμενα «εγκλήματα χωρίς θύματα» ή πάντως χωρίς πρόκληση ζημίας σε τρίτους¹⁰.

Βέβαια, κατά κανόνα η διαμορφωμένη κατηγορία των εγκλημάτων χωρίς θύματα εμφανίζεται ως ευρύτερη, αφού περιλαμβάνει και μορ-

φές συμπεριφοράς που δεν φαίνονται να θίγουν ούτε συγκεκριμένους τρίτους, ούτε τον ίδιο το δράστη (π.χ. θεληματικές ομοφυλοφιλικές πράξεις ενηλίκων, χαρτοπαιξία). Ωστόσο οι αυτοκαταστροφικές πράξεις αποτελούν εδώ αναμφίβολα τον πυρήνα.

Ιδιαίτερο (και για τους ποινικολόγους) ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έξης χαρακτηριστικά της σχετικής εγκληματολογικής διερεύνησης:

Πρώτο, ότι η μελέτη του θέματος γίνεται στα πλαίσια ακριβώς της συζήτησης για τις γενικές προϋποθέσεις της ποινικοποίησης¹¹.

Και δεύτερο, ότι η ποινικοποίηση των αυτοπροσβολών και γενικά των πράξεων που δεν βλάπτουν τρίτους συσχετίζεται όχι με γενικές ανάγκες αλλά με συγκρουσιακές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Κατά την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, «η ισοπεδωτική προβολή προτύπων συμπεριφοράς από την πολιτεία με το νόμο στις περιπτώσεις που δεν προσβάλλονται δικαιώματα τρίτων προσκρούει και προς τις βασικές δημοκρατικές —σε αντίθεση με τις ολοκληρωτικές— αντιλήψεις του σεβασμού της προσωπικότητας και της ελεύθερης ανάπτυξης της»¹².

Ξεκινώντας λοιπόν, κατά κάποιο τρόπο, από το «σημείο μηδέν», θα πρέπει να ορίσουμε τις αυτοπροσβολές. Κατά τη διατύπωση του Binding χαρακτηριστικό της αυτοπροσβολής είναι η ταυτότητα του υποκειμένου και του αντικειμένου της προσβολής¹³. Αυτονόητο είναι βέβαια ότι η προσβολή μπορεί να είναι είτε βλάβη είτε διακινδύνευση. Η εξέλιξη της θεωρίας δημιουργεί μια ανάγκη διευκρίνησης ιδίως του όρου αντικείμενο της προσβολής: Ως αντικείμενο, δεν θα πρέπει να νοηθεί η εξατομικευμένη όψη του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού, αλλά ο συγκεκριμένος φορέας του¹⁴. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα: Αυτοπροσβολή της ιδιοκτησίας με φθορά είναι νοητή όταν δράστης και ιδιοκτήτης του καταστρεφόμενου πράγματος ταυτίζονται. Τα κοινωνικά, ψυχολογικά και δικαιοπρακτικά ζητήματα που δημιουργούν την ανάγκη της αυτοτελούς θεωρητικής επεξεργασίας του θέματος, τίθενται ακριβώς στην περίπτωση της ταύτισης δράστη και εξατομικευμένου φορέα του αγαθού. ~~Αντίθετα~~ οι προσβολές από τρίτον με συναίνεση του παθόντος είναι ετεροπροσβολές και, παρά τα εν μέρει συναφή ζητήματα που θέτουν, δεν θα μας απασχολήσουν εδώ¹⁵.

Δεύτερο βασικό θέμα που πρέπει να διευκρινιστεί είναι τα όρια μεταξύ αυτοπροσβολής και ετεροπροσβολής. Καταρχήν ισχύει η κλασική πρόταση, ότι η ελευθερία του ενός τελειώνει εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία του άλλου. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ως αγαθά ή δικαιώματα τρίτων δεν μπορούν να νοηθούν τα αγαθά ή δικαιώματα της οργανωμένης κοινωνικής ολότητας, στα οποία αναγκαία αντανακλά μια αυτοπροσβολή ατομικών αγαθών¹⁶. Σε κάθε ατομικό έννομο αγαθό πάντοτε αντιστοιχεί ένα δημόσιο συμφέρον προστασίας. Αν η μόνιμη ύπαρξη του τελευταίου θα καθιστούσε την αυτοκαταστροφική

πράξη ετεροπροβολή, τότε η ύπαρξη αυτοπροσβολών θα αποκλειόταν λογικά a priori σε κάθε περίπτωση¹⁷.

Εξίσου αποκλείεται η λογική μετάβαση από την αυτοπροσβολή στην ετεροπροσβολή, όταν παράλληλα με το ατομικό αγαθό του δράστη προσβάλλεται και κάποιο δικαιοκ αδιάφορο ή ασήμαντο αγαθό τρίτου. Μια απεργία πείνας ή και μια απόπειρα αυτοκτονίας ασφαλώς θα προκαλέσουν αισθήματα λύπης ή και ψυχικού πόνου σε τρίτους, συγγενείς ή φίλους. Ωστόσο το Ποινικό δίκαιο δεν μπορεί να επιφορτιστεί με την εξασφάλιση θετικών αισθημάτων¹⁸, και μάλιστα θυσιάζοντας το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού του σώματος και της ζωής.

Είναι σαφές, αντίθετα, ότι ο χαρακτήρας της αυτοπροσβολής είναι διαφοροποιημένος, όταν το αυτοπροσβαλλόμενο άτομο είναι ανήλικο ή βρίσκεται σε κατάσταση διατάραξης συνείδησης¹⁹: Μια τέτοια αυτοκαταστροφική πράξη δεν αποτελεί άσκηση δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού, και ασφαλώς η σωστική παρέμβαση των τρίτων όχι μόνο δεν αποκλείεται, αλλά κάποτε επιβάλλεται κιάλας.

Βασικό ερώτημα που τίθεται στα πλαίσια του ελληνικού ποινικού δικαίου είναι αν από την ποινική νομοθεσία μπορεί να συναχθεί μια γενική αρχή για το αξιόποιο —ή την ελευθερία— των αυτοπροσβολών.

Προχωρώντας επαγωγικά παρατηρούμε τα εξής:

Αναμφίβολο είναι πρώτα ότι μένει ατιμώρητος ο αυτοτραυματισμός των πολιτών, εκτός των στρατιωτικών και των στρατευσίμων²⁰.

Ατιμώρητη είναι επίσης η απεργία πείνας, ακόμη κι όταν τελείται από κρατούμενους. Ωστόσο έμμεσα εδώ εισάγεται η προβληματική των αυτοπροσβολών, αφού υπάρχει διχογνωμία, και μάλιστα σε διεθνές επίπεδο, για το επιτρεπτό της αναγκαστικής σίτισης των κρατούμενων που επιχειρούν απεργία πείνας²¹.

Ο ισχύων²² Σωφρονιστικός Κώδιξ, όπως είναι γνωστό, επιτρέπει την αναγκαστική τεχνητή σίτιση μόνο όταν κινδυνεύει η ζωή και η υγεία του κρατούμενου από εκούσια, πέρα των 24 ωρών, αποχή. Στα πλαίσια της ερμηνείας αυτής της διάταξης υποστηρίχθηκε σε μας, ότι και μόνη η διακινδύνευση της υγείας αρκεί για το επιτρεπτό της αναγκαστικής σίτισης, μετά την παρέλευση του 24ώρου²³. Είχα και άλλοτε εκφράσει την αντίθεσή μου για την ερμηνεία αυτή αλλά και για τη ρύθμιση, κι επομένως μπορώ να μην επεκταθώ²⁴. Διαφορετική ρύθμιση περιέχει ο Ν. 1851/1989, Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων: Κατά το άρθρο 34 παρ. 3 η λήψη μέτρων, δηλαδή και η αναγκαστική σίτιση, είναι δυνατή όταν ο απεργός φθάσει σε κατάσταση άμεσου κινδύνου ζωής ή σοβαρής και μόνιμης βλάβης της υγείας του, με απόφαση του δικαστηρίου εκτέλεσης των ποινών. Η προτεινόμενη ρύθμιση είναι βελτιωμένη, αφού αποσαφηνίζει το

σχετικό με τη ζωή και την υγεία όρο της επέμβασης και επειδή προϋποθέτει δικαστική κρίση.

Ωστόσο το ζήτημα του σεβασμού του ανθρώπινου αυτοπροσδιορισμού τίθεται και εδώ²⁵, στο βαθμό που επιτρέπεται η αναγκαστική σίτιση και πριν από τη διατάραξη της συνείδησης του απεργού πείνας²⁶. Με τη γενικότερη συνταγματική διάσταση του προβλήματος θα ασχοληθούμε παρακάτω.

Επιτρεπτή είναι η βλάβη της ιδιοκτησίας από τον ίδιο τον ιδιοκτήτη. Στις περιπτώσεις των άρθρων 388 (απάτη σχετική με τις ασφάλειες), 399 (παρακώλυση της άσκησης δικαιώματος), αλλά και 273 ΠΚ (κοινώς επικίνδυνη βλάβη) το αξιόποιο επαρκώς θεμελιώνεται στις σαφείς προσβολές αγαθών τρίτων προσώπων που προκαλούνται συγχρόνως. Προφανώς ατιμώρητη μένει και η πρόκληση κινδύνου (με εμπρησμό, πλημμύρα κλπ.) από τον ίδιο τον ιδιοκτήτη για τα δικά του (μόνο) πράγματα, αφού δεν υπάρχει στις περιπτώσεις αυτές κοινώς επικίνδυνο έγκλημα.

Απλή φαίνεται αρχικά η απάντηση στο ερώτημα για το αξιόποιο των αυτοπροσβολών της ζωής: Ο ποινικός κώδικας δεν τιμωρεί βέβαια την απόπειρα αυτοκτονίας. Ωστόσο το ζήτημα αν η αυτοκτονία είναι ένα δικαίωμα (δικαίωμα αυτοδιάθεσης) ή έχει ουσιαστική απαξία τίθεται έμμεσα αλλά καθαρά: Κατά την Αιτιολογική Έκθεση του ΠΚ²⁷ το ατιμώρητο της αυτοκτονίας οφείλεται στο ότι «δικαιούται έκαστος να διαθέσει την ιδίαν αυτού ζωήν». Με την πρώτη αυτή γνώμη φαίνεται να εναρμονίζεται εν τοις πράγμασι ο δογματικός χαρακτηρισμός της αυτοκτονίας ή απόπειρας αυτοκτονίας ως εξωτερικού όρου του αξιόποινου του εγκλήματος της συμμετοχής σε αυτοκτονία (301 ΠΚ). Ο χαρακτηρισμός αυτός, που υιοθετείται από τη νομολογία μας και τους περισσότερους συγγραφείς²⁸, αποσυνδέει την αυτοκτονία ή την απόπειρά της από το άδικο της συμμετοχής σε αυτοκτονία και επομένως δεν της προσδίδει αναγκαία ουσιαστική απαξία.

Η αντίθετη άποψη²⁹ θέτει το ερώτημα: Το αξιόποιο της συμμετοχής σε αυτοκτονία, μήπως εξυπονεί την ουσιαστική τουλάχιστον απαξία της ίδιας της αυτοκτονίας, ως κύριας πράξης; Το ατιμώρητο της τελευταίας δεν οφείλεται λοιπόν στο ότι υπάρχει δικαίωμα αυτοπροσβολής, αλλά απλώς στο απρόσφορο της ποινής απέναντί της. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η γνώμη των Τ. Φιλιππίδη, Ι. Μανωλεδάκη, Λ. Μαργαρίτη. Ήδη ο Ν. Ανδρουλάκης³⁰ προχωρούσε ακόμη περισσότερο στην κατεύθυνση αυτή: «Αληθές είναι», είναι το κείμενό του, «ότι και η συμπεριφορά του αυτόχειρος είναι απαγορευμένη. Τούτο αποτελεί αναπόδραστον συνέπειαν της απολύτου αξίας και προστασίας της ανθρώπινης ζωής. Ο άνθρωπος, όσον περιέργως και αν ηγή τούτο, έχει νομικήν υποχρέωσιν να ζη».

Οι σκέψεις αυτές φαίνονται κατ' αρχήν να ευνοούν το χαρακτη-

ρισμό της αυτοκτονίας (ή της απόπειράς της) ως στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 301 ΠΚ. Ωστόσο, σωστά νομίζω, ορισμένοι από τους παραπάνω συγγραφείς αποσυνδέουν τα δύο θέματα.

Με τη δεύτερη αυτή άποψη, ιδίως με τη θεώρηση της αυτοκτονίας ως πράξης απαγορευμένης, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε. Χωρίς να προσφύγουμε σε κάποια αφηρημένα επιχειρήματα, όπως ότι «το δικαίωμα να πεθάνεις περιλαμβάνεται διαλεκτικά μέσα στο δικαίωμα να ζεις»³¹, θα σταθούμε σε δύο σημεία:

Πρώτο, η συμμετοχή σε αυτοκτονία είναι εξ ορισμού ετεροπροβολή, αφού δράστης της αξιόποινης συμμετοχής και φορέας της προσβαλλόμενης ζωής δεν ταυτίζονται. Επομένως, το έγκλημα του άρθρου 301 ΠΚ έχει δικό του δικαιολογητικό θεμέλιο, δικό του άδικο, και δεν προϋποθέτει αναγκαία την απαξία της αυτοκτονίας³². Ο δογματικός χαρακτηρισμός της τελευταίας ως εξωτερικού όρου του αξιοποίνου δεν αποκλείεται, κατά συνέπεια, για το λόγο τουλάχιστον αυτό³³.

Δεύτερο, επειδή το ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει και μάλιστα πρωταρχικά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του ατόμου. Η αυτοκαταστροφή είναι λοιπόν δικαίωμα, κι όχι πράξη συνταγματικά αποδοκιμαζόμενη.

Η αυτοπροσβολή που μπορεί να προκύψει από την άρνηση αποδοχής ιατρικών υπηρεσιών επίσης είναι κατά κανόνα ατιμώρητη³⁴. Μπορεί μάλιστα να δεχθεί κανείς ότι οι σχετικές εξαιρέσεις (π.χ. άρθρο 284 ΠΚ, παραβίαση μέτρων για την πρόληψη ασθενειών) είναι φαινομενικές, αφού πρόκειται εδώ για πράξεις που δημιουργούν ένα σαφή εμπειρικό (κοινό) κίνδυνο σε τρίτους.

Απομένουν δύο είδη αυτοπροσβολών που εμφανίζονται, σε μια πρώτη τουλάχιστον θεώρηση, ως εξαιρέσεις στον κανόνα του ατιμώρητου: Η χρήση, καθώς και η προμήθεια και κατοχή για προσωπική χρήση ναρκωτικών, που τιμωρούνται κατά το άρθρο 12 Ν. 1729/87, και η εκούσια πρόκληση ανικανότητας στρατιωτικού (άρθρο 58 ΣΠΚ) ή στρατευσίμου (203 ΠΚ).

Προς το παρόν οφείλει κανείς να δεχθεί, συνοψίζοντας τα παραπάνω, ότι για το ελληνικό ποινικό δίκαιο το ατιμώρητο των αυτοκαταστροφικών πράξεων είναι ένας κανόνας με εξαιρέσεις. Η αντιμετώπιση αυτή δεν απέχει πολύ κατ' αποτέλεσμα από τη στάση της θεωρίας: Η τελευταία, όπως είδαμε, είναι δυσμενής απέναντι στην ποινικοποίηση πράξεων που δεν προσβάλλουν τρίτους, αλλά είτε αναγνωρίζει εξαιρέσεις, είτε δεν έχει ασχοληθεί τόσο με το θέμα ώστε να μπορεί να συναγάγει κανείς με ασφάλεια από αυτήν μια σταθερή αρνητική στάση.

Σε σχέση με την ποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών

πρώτο κρίσιμο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι αν η χρήση αυτή προσβάλλει πραγματικά κάποιο ξένο έννομο αγαθό, ή αν αποτελεί αυτοπροσβολή. Προσβολή ατομικού εννόμου αγαθού που να ανήκει σε τρίτο πρόσωπο, είναι φανερό ότι εδώ δεν υπάρχει. Έχει υποστηριχθεί όμως ότι η χρήση, όπως άλλωστε και η διακίνηση ναρκωτικών, προσβάλλει τη δημόσια υγεία³⁵. Σε προηγούμενη μελέτη έχουμε εκφράσει τη γνώμη ότι η θέση αυτή δεν ευσταθεί³⁶: Η βλάβη της δημόσιας υγείας δεν μπορεί να έγκειται μόνο τη βλάβη της υγείας του ίδιου του χρήστη. Εξάλλου, στην περίπτωση της χρήσης ναρκωτικών δεν τίθεται ένας όρος³⁷ που να μπορεί, με συνδρομή άλλων παραγόντων και χωρίς νέα πράξη του δράστη, να οδηγήσει σε βλάβη τρίτων προσώπων.

Η χρήση ναρκωτικών, καθώς και η προμήθεια και η κατοχή για προσωπική χρήση είναι λοιπόν πράξεις αυτοπροσβολής. Το πρώτο ζήτημα που τίθεται είναι η συνταγματικότητα της σχετικής ποινικοποίησης.

Το φιλελεύθερο πνεύμα του ελληνικού ποινικού δικαίου συνδέεται κατεξοχήν με τις συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 (για το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου), 5 παρ. 1 (για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας), 7 παρ. 1 (που κατοχυρώνει την αρχή *n.c.s.l.*) και 9 παρ. 1 (για το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής).

Το πλέγμα των θεμελιωδών αυτών διατάξεων φαίνεται να κατοχυρώνει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και πιο συγκεκριμένα στην αυτοκαταστροφή, ιδίως στο βαθμό που θα γίνει δεκτό ότι το Σύνταγμά μας υιοθετεί μια φιλελεύθερη φιλοσοφία για τα ατομικά δικαιώματα.

Μια αναλυτικότερη εξέταση οδηγεί στις εξής παρατηρήσεις:

Μάταια θα ήταν, αρχικά, μια προσπάθεια αναζήτησης θεμελίου του δικαιώματος στην αυτοπροσβολή στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 Συντ. (όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διακρίσεις...). Η διάταξη δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα στην αυτοκαταστροφή, αλλά ούτε και μια υποχρέωση του ανθρώπου να ζει, και μάλιστα να ζει υγιώς. Με άλλα λόγια, και για να έχουμε ένα πολιτικό συνειρμό, ο γύψος δεν είναι υποχρεωτικός για τον τραυματισμένο πολίτη. Για την αιτιολόγηση της θέσης αυτής έχει υποστηριχθεί κατά καιρούς, στα πλαίσια της ερμηνείας του ελληνικού Συντάγματος, αλλά και της ανάλογης διάταξης του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου (2.11), ότι ο χαρακτήρας της σχετικής ρύθμισης είναι αμυντικός υπέρ του πολίτη³⁸ και δεν κατοχυρώνει κρατικές παρεμβάσεις. Επίσης ότι η κρατική υποχρέωση προστασίας της ζωής είναι υποδεέστερη από την υποχρέωση σεβασμού της αυτοδιάθεσης³⁹.

Κρίσιμη σημασία για το εξεταζόμενο θέμα έχουν αντίθετα οι δια-

τάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Συντ. και μάλιστα σε συνδυασμό. Η έννοια της αξίας του ανθρώπου που αναφέρεται στο άρθρο 2 παρ. 1 Συντ. είναι βέβαια αξιολογική, ελαστική και ασαφής. Έχει αναγνωριστεί ωστόσο ένα ελάχιστο κοινής αποδοχής περιεχόμενο της, ένας σκληρός πυρήνας της: Ο άνθρωπος πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αυτοπροσδιοριζόμενο ον κι όχι ως απλό μέσο για την άσκηση μιας πολιτικής. Η αρχή αυτή αποτελεί, αν όχι δεσμευτικό κανόνα, τουλάχιστον ερμηνευτική υπόδειξη για τα δικαστήρια, και κατευθυντήρια γραμμή για το νομοθέτη⁴⁰.

Η αξία του ανθρώπου γίνεται σεβαστή μόνον όταν η επιβαλλόμενη ποινή ακολουθεί και αντιστοιχεί στην πράξη που υπεύθυνα τέλεσε ο δράστης. Εδώ έγκειται και η ανταποδοτικότητα της ποινής, είτε τη συλλάβει κανείς σχηματικά με τη μορφή ενός βίαιου πάρε-δώσε, είτε με το σύγχρονο νόημα της αντιστοιχίας με το άδικο και την ενοχή. Στην περίπτωση της χρήσης ναρκωτικών ο δράστης δεν έχει τελέσει «πράξη» που να θίγει τρίτον. Η ποινή που θα του επιβληθεί είναι επομένως μέσο για να αποτραπούν τρίτα πρόσωπα από την χρήση, και αυτό αντιβαίνει στην προαναφερόμενη αρχή⁴¹.

Εξάλλου το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ., ο χαρακτήρας του οποίου ως ατομικού δικαιώματος δεν αμφισβητείται⁴², καλύπτει οπωσδήποτε το δικαίωμα αυτοδιάθεσης και επομένως αυτοπροσδιορισμού του σώματος και της ζωής του ατόμου⁴³. Ένας βίαιος κρατικός περιορισμός του δικαιώματος για αυτοδιάθεση και καταστροφή θα σήμαινε πια όχι τον αυτοπροσδιορισμό, αλλά τον ετεροπροσδιορισμό σώματος και ζωής⁴⁴.

Βέβαια το δικαίωμα της ανάπτυξης της προσωπικότητας έχει συνταγματικούς (κατά την ίδια διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ.) περιορισμούς: δεν πρέπει με αυτό να προσβάλλονται τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα ήθη. Η αναγνωριζόμενη έκταση των περιορισμών αυτών ασφαλώς εξαρτάται και από τη γενικότερη φιλοσοφία για τα ατομικά δικαιώματα⁴⁵. Μια λειτουργική σύλληψη γι' αυτά, που δίνει έμφαση στο κοινωνικό κράτος, ασφαλώς ευνοεί τη διεύρυνση των περιορισμών, σε αντίθεση με τις κλασσικές φιλελεύθερες συλλήψεις.

Το όριο αυτών των ορίων, η χρυσή τομή, αναζητείται συνήθως με αναγωγή στην αρχή της αναλογίας⁴⁶. Σε κάθε περίπτωση όμως η προστασία του σώματος, της ζωής, της δημόσιας τάξης ή των δικαιωμάτων των άλλων δεν μπορεί να φθάσει σε κατάλυση της προστασίας της αξιοπρέπειας κατά το ουσιώδες περιεχόμενό της, σε αναγωγή του πολίτη σε μέσο πύρσης της δημόσιας τάξης ή εξυπηρέτησης οποιασδήποτε προστατευτικής πολιτικής⁴⁷.

Αυτό ακριβώς θυμίζει η συνδυαζόμενη με το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. προσφυγή στο άρθρο 2 παρ. 1 Συντ. Η προσβολή του παραπάνω σκληρού πυρήνα της αξιοπρέπειας, θα σήμαινε την παραγνώριση της

κατά το Σύνταγμα πρωταρχικότητας της προστασίας της και θα άνοιγε ένα ευρύ δρόμο για καταχρήσεις.

Με άλλα λόγια: Η αυτοκαταστροφή είναι δικαίωμα, δικαίωμα αυτοδιάθεσης που αναγκαστικά απορρέει από τον ελάχιστο εννοιολογικό πυρήνα της πρωταρχικά προστατευόμενης αξιοπρέπειας. Επομένως σε καμιά περίπτωση δεν προσκρούει στο Σύνταγμα, δεν αποδοκιμάζεται από το δίκαιο.

Έχει διατυπωθεί επίσης η αντίρρηση, ότι με την αυτοπροσβολή δεν έχουμε ανάπτυξη της προσωπικότητας, αλλά καταστροφή της, και ότι κατά συνέπεια η σχετική συνταγματική διάταξη δεν προσφέρει κάλυψη. Αντιτάχθηκε ωστόσο εύλογα ότι κάποτε το άτομο μπορεί να αισθανθεί την αυτοκαταστροφή ως εσωτερική ανάγκη ή ως έσχατη αντίσταση— και τη ζωή ως καταναγκασμό. Άλλωστε δεν προστατεύεται εδώ η ανάπτυξη της ζωής.

Για τους ίδιους ακριβώς λόγους η σκοπιμότητα γενικής πρόληψης των αυτοπροσβολών δεν θα μπορούσε μόνη να προσφέρει ένα δικαιολογητικό υπόβαθρο για το αξιόποιο των αυτοπροσβολών⁴⁸.

Δεν έχει προσεχθεί εξάλλου, όπως θα έπρεπε η δυνατότητα στήριξης του ατιμώρητου των αυτοπροσβολών στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 Συντάγματος.

Όπως είναι γνωστό, κατά το άρθρ. 7 παρ. 1 Συντ. αλλά και κατά τον Ποινικό Κώδικα (άρθρο 14) για να τιμωρηθεί ο πολίτης πρέπει να έχει τελέσει μια «πράξη». Γίνεται όμως δεκτό από την κρατούσα στο Ποινικό δίκαιο άποψη ότι η πράξη είναι ανθρώπινη δράση «προς έτερον»⁴⁹. Στοιχείο της πράξης είναι ο επηρεασμός του κοινωνικού περιβάλλοντος, η ίδρυση με αυτή μιας κοινωνικής σχέσης. Δεν τελεί πράξη, όπως γίνεται δεκτό, εκείνος που «θύει εις τον Βάκχον κατά μόνας», ούτε όποιος καταγράφει υβριστικές για τρίτους σκέψεις σε ένα προσωπικό ημερολόγιο που κανείς τρίτος δεν βλέπει, έστω κι αν τούτο κάποτε απρόβλεπτα αποκαλυφθεί⁵⁰.

Τουλάχιστον λοιπόν η χρήση και η κατοχή για χρήση ναρκωτικών που γίνονται κρυφά και με προφυλάξεις, δεν μπορούν να υπαχθούν στην επικρατούσα τεχνική έννοια του όρου «πράξη».

Ενδιαφέρον θα ήταν, τέλος, να μελετηθεί το ενδεχόμενο της πρόσκρουσης του αξιοποίνου των αυτοπροσβολών, τουλάχιστον εκείνων που δεν γίνονται με συνθήκες δημοσιότητας, στη διάταξη του άρθρου 9 παρ. 1 εκδ. 2 Συντ., κατά την οποία η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Πρόκειται για πρόσφατη διάταξη, η οποία συμπορεύεται με τις γενικές αρχές του άρθρου 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του άρθρου 8 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης περί προστασίας των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (1950)⁵¹.

Εκτός από την συνταγματικότητα, και η αποτελεσματικότητα της

ποινικοποίησης της χρήσης ναρκωτικών για την άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής δεν είναι καθόλου αναντίρρητη.

Ελάχιστα βέβαια χρειάζεται να θυμίσουμε ότι η ποινή, ως όργανο αντεγκληματικής πολιτικής, συσχετίζεται παραδοσιακά με τρεις λειτουργίες, την ανταποδοτική, τη γενικοπροληπτική και την ειδικοπροληπτική, καθώς και ότι οι διάφορες θεωρίες και σχολές του Ποινικού δικαίου δεν έχουν τις ίδιες θέσεις για τις λειτουργίες αυτές: Άλλες δέχονται ορισμένες μόνο (συνήθως μόνο τις δύο προληπτικές) και άλλες τις συνυπολογίζουν όλες, είτε αθροίζοντάς τες, είτε συνδέοντάς τες με διαφορετικά στάδια της ποινής. Ακόμη όμως κι αν κανείς θέσει κατά μέρος αυτές τις διαμάχες και εξετάσει χωρίς θεωρητικές προλήψεις την προσφορότητα της ποινικοποίησης της χρήσης ναρκωτικών σε σχέση με όλες τις λειτουργίες αυτές, το συμπέρασμα θα είναι αποθαρρυντικό⁵².

Ο έλεγχος λοιπόν της ορθότητας της ποινικοποίησης της χρήσης ναρκωτικών με βάση τα κριτήρια της συνταγματικότητας και της προσφορότητας μας οδηγεί σε κοινό, αρνητικό αποτέλεσμα: Η τιμώρηση αυτή προσκρούει στο Σύνταγμα, όσο τουλάχιστον αναγνωρίζεται σ' αυτό ένα φιλελεύθερο πνεύμα, και είναι προληπτικά άκαρπη.

Είναι φανερό, ότι τα μεν σχετικά με την προσφορότητα επιχειρήματα είναι, εν μέρει τουλάχιστον, ειδικά, τα δε σχετικά με την αντισυνταγματικότητα γενικά για κάθε ποινικοποίηση αυτοπροβολής.

Σημαίνει ήδη αυτό ότι η ποινικοποίηση της εκούσιας πρόκλησης ανικανότητας (58 ΣΠΚ) στρατιωτικών αλλά και στρατευσίμων (203 ΠΚ), ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη προληπτική της προσφορότητα, είναι αποκρουστέα ως αντισυνταγματική;

Χρειάζεται βέβαια και πάλι προκαταρκτικά να απαντηθεί το ερώτημα, αν πρόκειται εδώ για γνήσια ή αποκλειστική πράξη αυτοπροβολής, ή αν υπάρχει παράλληλα ετεροπροβολή. Έχει πραγματικά υποστηριχθεί ότι εδώ δεν πρόκειται για απλή αυτοπροβολή, επειδή το αντικείμενο της προσβολής υπερβαίνει το σώμα του δράστη και εκτείνεται και στη στρατιωτική υπηρεσία⁵³.

Ανατρέχοντας στον ορισμό μας για την αυτοπροβολή οφείλουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα, αν εξατομικευμένος φορέας του προσβαλλόμενου αγαθού (της στρατιωτικής υπηρεσίας, για το σώμα βέβαια δεν τίθεται θέμα) είναι εδώ ο ίδιος ο στρατιώτης ή στρατεύσιμος. Η καταφατική απάντηση δεν είναι εύκολη, καθώς το κράτος διεκδικεί αυτήν την ιδιότητα του φορέα⁵⁴. Ακόμη όμως κι αν ξεπερνούσε κανείς το σκόπελο αυτό, διέξοδος συνταγματικότητας θα μπορούσε να αναζητηθεί, αν θεωρηθεί ότι η προστασία της αξιοπρέπειας διαμορφώνεται με ιδιαίτερο τρόπο σε ζητήματα σχετικά με τον πόλεμο. Αναλυτικότερα: Σεβασμός της αξίας του ανθρώπου υπάρχει, όπως είδαμε, όταν δεν αντιμετωπίζεται αυτός ως απλό μέσο για την επίτευξη σκο-

πών. Ωστόσο ιστορικά έχει διαμορφωθεί μια υποχρέωση του πολίτη ακόμη και για αυτοθυσία για χάρη της άμυνας της πατρίδας, αν χρειαστεί⁵⁵. Συνταγματικά η υποχρέωση αυτή καλύπτεται από τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 6 Συντ. (κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων). Είναι φανερό βέβαια ότι σε καμιά περίπτωση δεν θα κατόρθωνε η ρύθμιση αυτή να προσφέρει καταφύγιο συνταγματικότητας σε δυσανάλογα αυστηρές ποινικοποιήσεις: Σε απειλές, βαρειών ποινών για αυτοπροσβολές που ασήμαντα αντανakλούν στην μαχητική ικανότητα και μάλιστα σε περίοδο ειρήνης. Φαίνεται όμως να προσφέρει ένα θεμέλιο για τις υπόλοιπες, όπου η σχέση αναλογίας είναι δεδομένη.

Η οριστική πάντως εκτίμηση της συνταγματικότητας της εκούσιας πρόκλησης ανικανότητας θα αφεθεί εδώ θέμα ανοικτό, αφού στον οικείο χώρο του Συνταγματικού δικαίου δεν έχουν αποκρυσταλλωθεί απόψεις.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να ανακεφαλαιώσουμε ορισμένες θέσεις:

1. Αυτοπροσβολή υπάρχει κάθε φορά που ταυτίζονται ο δράστης και ο συγκεκριμένος φορέας του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού.
2. Η ποινικοποίηση των αυτοπροσβολών έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα στο βαθμό που καθιστά τον πολίτη μέσο για την εξυπηρέτηση κάποιας πολιτικής, καθώς και στο βαθμό που τον τιμωρεί χωρίς εκείνος να έχει τελέσει μια «πράξη προς έτερον».
3. Τέλος, η ποινικοποίηση αυτή συνήθως είναι και απρόσφορη για την άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής.

Θα τελειώσω παραθέτοντας δύο γραμμές από το ημερολόγιο του Bobby Sands⁵⁶, του Ιρλανδού αγωνιστή που πέθανε στο νοσοκομείο των Ιρλανδικών φυλακών την 5η Μαΐου 1981, κατά την 66η ημέρα της απεργίας πείνας του: «Αύριο είναι η 11η μέρα κι έχω να τραβήξω πολύ δρόμο ακόμα. Κάποιος θα πρέπει να γράψει ένα ποίημα για τους απεργούς πείνας και θάθελα να το γράψω εγώ, αλλά πώς να το τελειώσω;».

Υποσημειώσεις

1. Αυτό ισχύει ιδίως για την απόπειρα αυτοκτονίας· βλ. σχετικά Τ. Φιλιππίδη, Μαθήματα Ποινικού δικαίου, Ειδ. μέρος, α' (1979) 68 κε.

2. Άρθρο 101 § 2, 4 Ν. 614/1977 (Κ.Ο.Κ.)· απειλείται ποινή προστίμου τουλάχιστον χιλίων δραχμών.

3. Βλ. πάντως και το παράδειγμα που αναφέρει ο Μανωλεδάκης, Η σχετικότητα της ποινικής προστασίας (1980) 44.

4. Βλ. σχετικά **R. Schmitt**, *Strafrechtlicher Schutz des Opfers vor sich selbst?*, in *Maurach-Fs.* (1972) 115.
5. Βλ. όμως **Μανωλεδάκη**, ο.π. 41, που συσχετίζει το θέμα με την ανάλυση του εννόμου αγαθού. Κατά το **Μανωλεδάκη**, η αυτοπροσβολή κατά κανόνα είναι ελεύθερη, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι στις έννομες τάξεις που διαπνέονται από φιλελεύθερη ιδεολογία κάθε αυτοπροσβολή είναι ελεύθερη. Υπάρχει πάντοτε η «επιφύλαξη της δημόσιας τάξης».
6. Βλ. την καταγραφή του **H. Ostendorf**, *Das Recht zum Hungerstreik* (1983) 95 κε.
7. Σχετικά **Μανωλεδάκης**, ο.π. 41-42, **Ostendorf**, ο.π. 106 κε., **G. Kaiser**, *Kriminologie* (1988) 314.
8. On Liberty, μφρ. **N. Μπαλή** (1859, 1983) 42, πρβλ. και **Ανδρουλάκη**, «Άσεμνο» και ποιητή σήμερα, ΠΧρ 1983.215.
9. Βλ. **Μανωλεδάκη**, *Γενική θεωρία του Ποινικού δικαίου I* (1976) 35.
10. Ο όρος έχει συνδεθεί ιδίως με το έργο του **E. U. Schur**, *Crimes without Victims* (Englewood Cliffs, 1965). Βλ. επίσης **A. Karmen**, *Introduction, στο Deviants, Victims or Victimizers* (Sage, 1983) 7 κε., **A. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου**, *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας I* (1984) 43 κε., **Κ.Δ. Σπινέλλη**, *Εγκληματολογία* (1985) 121.
11. Βλ. **Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου**, ο.π. 44 κε., όπου παραπομπές σε άλλα έργα.
12. Ο.π. 44.
13. *Handbuch des Strafrechts I* (1885) 697: *Identität zwischen dem Subjekte und dem Gegenstände der Verletzung*.
14. Βλ. και **A. Παπαδαμάκη**, *Εγκλήματα κατά της στρατιωτικής υπηρεσίας* (1989) 133 κε.
15. Εδώ εμπíπτουν π.χ. η άμβλωση με συναίνεση της μητέρας (βλ. σχετική προβληματική στην **E. Συμεωνίδη-Καστανίδη**, Η άμβλωση ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου, 1984, 188), η στείρωση και η ευθανασία.
16. Βλ. και **Ostendorf**, ο.π. 118.
17. Επίσης η προσβολή των χρηστών ηθών δεν αποτελεί όριο της αυτοπροσβολής, αφού τα «χρηστά ήθη» νοούνται ως ηθική κοινωνική και όχι απόλυτη. Επομένως δεν τα αφορούν οι αυτοπροσβολές που δεν δημιουργούν κοινωνικές σχέσεις.
18. Βλ. **K. Amelung**, *Rechtsgüterschutz und Schutz der Gesellschaft*, (1972) 347.
19. **Μανωλεδάκης**, ο.π. 48. Βλ. επίσης **H. Schumann**, *Strafrechtliches Handlungsunrecht und das Prinzip der Selbsterantwortung der Anderen* (1986) 103.
20. Κατά το άρθρο 388 § 2 του ελληνικού ΠΚ τιμωρείται η αυτοπροσβολή του σώματος που γίνεται με σκοπό είσπραξης ασφαλιστρού. Υπάρχει όμως εδώ (συμ) προσβολή ξένης περιουσίας.
21. Η § 101 του γερμανικού StVollzG προβλέπει υπό προϋποθέσεις όχι μόνο το επιτρεπτό αλλά και το υποχρεωτικό της αναγκαστικής σίτισης. Βλ. όμως τις μελέτες των **G. Bemann**, *Zur Fragwürdigkeit der Zwangsernährung von Strafgefangenen*, *Fs. für U. Klug* (1983) II 563 ff., **H. Tröndle**, *Zwangsernährung und Rechtsstaat*, *Fs. für Th. Kleinkecht* (1985) 411 κε., με κριτικές τοποθετήσεις.

22. Ο Α.Ν. 125/1967 (Σωφρονιστικός Κώδιξ) ισχύει ακόμη τη στιγμή που γράφονται οι γραμμές αυτές.
23. **Σ. Αναγνωστάκη — Ε. Σοφιανού**, Απεργία πείνας των κρατουμένων, ΠΧρ 1984. 119 κε., Γνωμοδότηση Προϊσταμένου Εισπρωτθεσ/νίκης 9/1984, Αρμενόπουλος 1985.51.
24. Σχόλιο, Αρμενόπουλος 1985.51.
25. Βλ. σχετικά και **G. Bemmman**, ο.π. 567.
26. Τεκμηρίωση της θέσης αυτής βλ. σε **Παρασκευόπουλο**, στο **Μαργαρίτη-Παρασκευόπουλο**, Ποινολογία (1989) Κεφ. IV β.
27. Σελ. 455.
28. Βλ. σχετική καταγραφή του **Λ. Μαργαρίτη**, Οι εξωτερικοί όροι του αξιοπίου (1983) 173.
29. **Φιλιππίδης**, ο.π. 68, **Μανωλεδάκης**, ο.π. 43-44, **Μαργαρίτης**, ο.π. 173.
30. Ποινικόν δίκαιον, Ειδ. μέρος (1974) 28.
31. Πρβλ. την αναφορά του **Ostendorf**, ο.π. 99. Βλ. και **Λ. Καράμπελα**, Η σημασία και η αξία της συναίνεσης στην ιατρική πράξη, ΠΧρ 1988.337.
32. Άλλες περιπτώσεις όπου το άδικο της συμμετοχής ανεξαρτοποιείται από το άδικο της αυτοργίας βλ. στα άρθρα 21, 24, 49 ΕΛΠΚ.
33. Βέβαια, το γενικότερο ζήτημα της διάκρισης των εξωτερικών όρων του αξιοπίου από τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης δεν λύνεται εδώ.
34. Αξιοσημείωτη είναι η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού δικαστηρίου της Δυτ. Γερμανίας που δέχθηκε ότι ο ασθενής, ακόμα και στην περίπτωση κινδύνου ζωής, δεν επιτρέπεται να θεραπευθεί παρά τη θέλησή του, όταν αρνείται τη θεραπεία για λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως. Βλ. BVerfGE 32.98 (106 κε.), απόφαση 19.10.1971.
35. Βλ. **Λ. Καράμπελα**, Η νομοθετική αντιμετώπιση του προβλήματος των ναρκωτικών (1985) 127, **Σ. Παύλου**, Η προμήθεια ναρκωτικών για προσωπική χρήση. Αρμ. 1989. 295. Ο τελευταίος θεωρεί (ο.π. σημ. 15) ότι γίνεται παγίως δεκτή η δημόσια υγεία ως έννομο αγαθό. Η «παγίωση» αυτή όμως δεν μπορεί να τεκμηριωθεί, όπως επιχειρείται, με ορθή παραπομπή μόνο σε ένα έργο (σε αυτό του **Λ. Καράμπελα**: από παραδρομή εξάλλου, δέχεται εκεί ο **Παύλου** ότι την ίδια άποψη έχω και εγώ, και μάλιστα αναφερόμενος στην υγεία αόριστου αριθμού προσώπων). Βλ. επίσης **R. Schmitt**, ο.π. 125, **Kaiser**, ο.π. 553.
36. Η καταστολή της χρήσης ναρκωτικών, 27.
37. Όπως απαιτείται ακόμη και για την αφηρημένη διακινδύνευση, κατά τη σωστή άποψη της **Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι**, Έννοια και προβληματική των κοινώς επικινδύνων εγκλημάτων (1987) 132.
38. Βλ. και **Α. Ράϊκου**, Παραδόσεις Συνταγματικού δικαίου, II γ (1986) 22 κε.
39. **Ostendorf**, ο.π. 111.
40. Βλ. **Α. Μάνεση**, Ατομικές ελευθερίες (1981) 112, **Α. Ράϊκου**, ο.π. 16 κε. Πρβλ. όμως και **Α. Μαντάκη**, Συνταγματικές ελευθερίες (1986) 72.
41. Στο συνταγματικό δίκαιο της Δυτ. Γερμανίας γίνεται δεκτό ότι και η αρχή αυτή έχει περιορισμούς. Ωστόσο οι περιορισμοί της έχουν και οι ίδιοι όρια. Επιτρέπονται μόνο για χάρη μιας πιεστικής ανάγκης της ολότητας και εφόσον δεν παραβιάζονται έτσι οι αρχές της αναλογικότητας και της ισότητας. Για τα παραπάνω και για το περιεχόμενο της πρωταρχικότητας (**Präponderanz**) της ελευθερίας βλ. **Düring** στο **Maunz** κ.ά., Grundgesetz, Art. 2.1 Rdnr. 2, 13 κε., 70 κε., 78.

42. Βλ. και **Δ. Τσάτσου**, Συνταγματικό δίκαιο ΙΙΙ (1988) 147.
43. **Μάνεσης**, ο.π. 117.
44. Βλ. και **Ostendorf**, ο.π. 106.
45. **Δ. Τσάτσος**, ο.π. 241.
46. Schranken-Schranken (περιορισμοί των περιορισμών) είναι ο όρος που χρησιμοποιεί η γερμανική θεωρία· βλ. **Τσάτσου**, ο.π. 245. Άφθονα έργα στην ελληνική βιβλιογραφία ασχολούνται με τους περιορισμούς αυτούς και την αρχή της αναλογίας. Πρόσφατη καταγραφή τους βλ. σε **Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου**, Η αρχή της αναλογικότητας στο εσωτ. δημόσιο δίκαιο (1989) 10.
47. Άθικτος πρέπει να μένει ο ουσιαστικός πυρήνας του δικαιώματος. Βλ. **Τσάτσου**, ο.π. 249, **Ράϊκο**, ο.π. 115.
48. Βλ. σχετικά και **Μάνεση**, ο.π. 112, Ανδρουλάκη, Ποιν. δίκαιον Ι 80, **Γ.Α. Μαγκάκη**, Ποινικό δίκαιο - Διάγραμμα Γενικού μέρους (1984) 53, **Μ. Καϊάφα**, Η μη ουσιαστική εφαρμογή του άρθρου 79 ΠΚ στην πράξη, Αρμ. 1982.341, **Ν. Παρασκευόπουλο**, στο **Μαργαρίτη-Παρασκευόπουλο**, Θεωρία της ποινής (1984) 180· δεν απομακρύνεται ουσιαστικά η **Α. Ψαρούδα-Μπενάκη**, Η επιμέτρηση της ποινής κατά το άρθρο 79 ΠΚ και οι σκοποί της ποινής, στη «Μνήμη Χωραφά-Γάφου-Γαρδίκια» (1986) Ι 248. Βλ. επίσης **P. Badura**, Generalprävention und Würde des Menschen, JZ 1964. 342-344.
49. Κατά την έκφραση που υιοθέτησε ο **Ν. Χωραφάς**, Ποιν. δίκαιον Ι, 9η έκδ. με επιμέλεια **Κ. Σταμάτη**, (1978) 114. Έτσι, και οι **Ι. Γεωργιάκης**, Ποιν. δίκαιον-Γεν. μέρος (1960) 97, **Η. Γάφος**, Ποιν. δίκαιον-Γεν. μέρος (1975) 129, **Α. Κατσαντώνης**, Ποιν. δίκαιον-γεν. μέρος Ι (1972) 82, **Ι. Μανωλεδάκης**, Ποιν. δίκαιο-Επιτομή γεν. μέρους (1985) 110, **Ν. Ανδρουλάκης**, Ποιν. δίκαιον-Γεν. μέρος ΙΙ (1985) 163.
50. Παραδείγματα αναφερόμενα από τον **Ανδρουλάκη**, ο.π. 163-164.
51. Βλ. **Κ. Μαυριά**, Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου (1982) 153.
52. Προσπάθεια αναλυτικής τεκμηρίωσης αυτής της θέσης βλ. στην προηγούμενη εργασία μου. Η καταστολή της χρήσης ναρκωτικών στην Ελλάδα, 32 κε.
53. **Μανωλεδάκης**, Σχετικότητα, 41, **Hobbing**, ο.π. 10. Κατά την πρόταση του Επιτρόπου **Α. Παπαδαμάκη** στο ΒουλδικσυμβΔιαρκΣτρΘεσ 58/1987, Αρμ. 1988.58, πρόκειται για αυτοπροβολή που όμως δεν επιτρέπεται ακριβώς επειδή το σώμα του στρατιωτικού εξατομικεύει και την στρατιωτική υπηρεσία.
54. Φορέας βέβαια των ατομικών του αγαθών είναι και ο ίδιος ο στρατιώτης. Πρόκειται δηλαδή εδώ για μια ενμέρει αυτοπροβολή. Βλ. σχετική ενδιαφέρουσα —αν και αρκετά παλαιότερη— άποψη του **Th. Givanovitch**, Le suicide est-il l'un des Droits de l'Homme? Revue International de Droit Pénal, 1952.409. Χωρίς άλλο, η ενιαία θεώρηση του προβλήματος όταν πρόκειται για φορείς άψυχων εννόμων αγαθών αφενός, ή έμψυχων αφετέρου, θα περιέπλεκε την ανάλυση.
55. Βλ. **Ράϊκο**, ο.π. 26.
56. Το ημερολόγιο του **Boby Sands**, μτφρ. **Ν.Π. και Γ.Κ.**, Λευκωσία 1985, 35.